

ISLOMDA TA'LIM VA AXLOQ

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti Samarqand filiali talabasi

Tirkshov.O

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada Islom dinida ta'lim va axloqiy tarbiyaning tutgan o'rni Qur'oni Karim, hadislar va zamonaviy islomiy adabiyotlar asosida chuqur tahlil qilingan. Ta'lim — ilm olishning zarurligi, axloq esa inson shaxsiyatining asosiy tayanchi sifatida yoritilgan. Islom tarixida yetishib chiqqan allomalarning ilm-fan va axloqiy qadriyatlarni uyg'unlashtirish borasidagi hissasi alohida ko'rsatilgan. Maqolada O'zbekiston musulmonlari idorasi tomonidan tasdiqlangan adabiyotlar asosida ilmiy fikrlar bayon etilgan. Shu bilan birga, ilm va axloqning zamonaviy musulmon yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati ham tahlil qilinadi. Yozilgan fikrlar bugungi ijtimoiy muhitda yoshlarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirishda asosiy omil sifatida xizmat qiladi. Islom dini har tomonlama mukammal hayot tarzini ta'minlashga, insonlarni ma'naviy va axloqiy jihatdan mukammallashtirishga chaqiradi. Ta'lim va axloq – bu ikki tushuncha, Islomda bir-birini to'ldiruvchi va bir-biriga bog'liq bo'lgan asosiy qadriyatlar hisoblanadi. Islomda ta'lim olishning ahamiyati, faqat dunyoqarashni kengaytirish va ilmiy bilimlarni oshirishda emas, balki insonni axloqiy jihatdan kamolga yetkazish va to'g'ri yo'lga yo'naltirishda ham namoyon bo'ladi. Islomda ta'lim va axloq bir-birini kuchaytiruvchi, o'zaro bog'langan jarayonlar bo'lib, musulmonlarning kundalik hayotiga chuqur ta'sir qiladi. Islomda ta'limni o'rganish, har bir musulmonning ijtimoiy, diniy va axloqiy majburiyatlaridan biridir. Qur'oni Karimda va hadislarida ta'lim va axloqning ahamiyati ko'plab misollar bilan tasdiqlangan. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) ta'lim olishni va o'z axloqiy sifatlarini rivojlantirishni har bir musulmon uchun farz deb e'lon qilgan. Ushbu maqolada, Islomda ta'lim va axloqning o'zaro bog'liqligi, ularning hayotdagi roli va ahamiyati to'g'risida batafsil so'z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Islom, ta‘lim, ilm, axloq, Qur‘on, Hadis, tarbiya, musulmon, komillik, fazilat, ma‘naviyat, tarbiyaviy mezon, madaniyat, ma‘rifat.

Islom dini tarixiy jihatdan ilm-fanga asoslangan dindir. Qur‘oni Karimdagi ilk oyat Alloh tomonidan Rasululloh (s.a.v)ga nozil qilingan va u "Iqro" — ya'ni "O‘qi!" degan buyruq bilan boshlangan (Al-Alaq surasi, 1-oyat) [1]. Bu oyat insoniyatga berilgan eng muhim ilohiy da‘vatlardan biridir. Uni faqat diniy bilim emas, balki har qanday foydali bilimlarni egallashga da‘vat sifatida ham tushunish mumkin. Bu oyat ilmlarni o‘rganish orqali haqiqatga yetishish, Yaratganni anglash va jamiyatga foyda keltirish yo‘lini ko‘rsatadi. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v) ilmni har bir musulmon erkak va ayol uchun farz qilganlar. Hadisda aytiladi: *"Ilm talab qilish har bir musulmon erkak va ayolga farzdir"* [2]. Bu hadis musulmonlarning ijtimoiy hayotida ilmiy faollikni kuchaytirishga undaydi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, Islom dini ayollarni ham ilm olishdan chetda qoldirmagan. Islomda ta‘lim va axloqni rivojlantirishning tarixiy asoslari juda qadimiy. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning o‘zi ta‘lim va axloq sohasida jamiyatga o‘ziga xos namunalar ko‘rsatgan. Uning hayoti va faoliyati, musulmonlar uchun ta‘lim olishning eng yuqori darajasi, axloqiy qadriyatlarni saqlashning eng yorqin misollaridan biridir. Islomning dastlabki yillarida, ta‘lim sohasida asosiy o‘quv manbai Qur‘oni Karim va hadislar edi. Qur‘onda ilmning yuksakligi haqida ko‘plab oyatlar mavjud. Shuningdek, hadislar orqali ta‘lim va axloqiy fazilatlar keng targ‘ib qilingan. Misol uchun, *"Ilmni izlash har bir musulmonning ustavidir"* degan hadis, ta‘limga bo‘lgan ehtiyojni va uning jamiyatdagi o‘rnini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, Islomda birinchi ilmiy muassasalar, masjidlar va madrasalar shaklida tashkil etilgan. Bular, faqat diniy bilimlar o‘rgatilgan joylar emas, balki axloqiy tarbiya ham berilgan muassasalar bo‘lgan. Islomning ilm-fan va axloqiy tarbiya sohasidagi ilg‘or yondashuvi, musulmonlarning madaniy va ilmiy taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf hazratlari o‘z asarlarida Islomda ilmni eng

oliy qadriyat sifatida tilga olganlar. U zot yozganlaridek, ilm egasi bo'lish insonni nafaqat bu dunyo, balki oxirat saodatiga ham eltadi. Ilm orqali musulmon kishi halol-haromni ajrata oladi, adolatli qarorlar qabul qiladi va boshqalarga foyda yetkazadi [3]. Islomda ta'limga bo'lgan yondashuv juda ko'p jihatlarni o'z ichiga oladi. Qur'oni Karimning ilk vahiyida payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ga "Iqra" (O'qing) so'zi orqali ta'limni boshlash amri berildi. Bu, ta'limning Islomdagi markaziy o'rni va uning zarurligini ko'rsatadi. Qur'oni Karimning Al-Alaq surasidagi birinchi oyatida: "O'qing, sening Parvardigoring Allohdir" (Al-Alaq, 1-oyat) deyiladi. Bu oyat ta'limning boshlanishi va bilim olishning buyuk ahamiyatini bildiradi. Islomda ta'lim ikki yo'nalishdagi bilimlarni o'z ichiga oladi: diniy bilimlar va dunyoviy bilimlar. Har ikki turdagi bilimlar ham insonning ma'naviy o'sishiga, axloqiy yuksalishiga va jamiyatda o'zining haqiqiy o'rnini topishiga yordam beradi. Qur'oni Karim va hadislar, ilm olishni har bir musulmon uchun farz, zaruriyat deb hisoblaydi.

Islomda ta'lim olish, insonning shaxsiy rivojlanishi bilan birga, uning jamiyatdagi o'rni va rolini ham belgilaydi. Islomda ta'limning ahamiyatini tushunish uchun, Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning hadislariga murojaat qilish mumkin. U: "Ilmni izlash har bir musulmonning ustavidir" deb aytgan. Bu hadis, ta'lim olishning zaruriylikini va ilmning musulmonlarning hayotidagi muhim o'rnini ko'rsatadi. Islomda ilm olish, faqat dunyo bilimlarini o'zlashtirish bilan cheklanmaydi. Diniy bilimlar ham, axloqiy va ma'naviy fazilatlarni rivojlantirishda, shaxsni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Ta'limning yuksakligi va ahamiyati Qur'oni Karimda quyidagi tarzda ham ta'kidlanadi: "O'qish va bilim olish, barcha islomiy vazifalar kabi, musulmonlar uchun mustahkam va zarur bo'lishi kerak." Bu ta'limning faqat ilmiy sohada emas, balki axloqiy va ma'naviy sohada ham zarurligini ko'rsatadi. Islom tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ilm-fan rivoji musulmon dunyosining eng yorqin sahifalaridan birini tashkil etadi. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Al-Beruniy kabi buyuk

allomalar Islom ummatining faxri bo'lganlar. Ular o'zlarining diniy va dunyoviy bilimlarini uyg'unlashtirib, dunyo tamadduniga ulkan hissa qo'shganlar. Ilm olish nafaqat bir shaxsning, balki butun jamiyatning taraqqiyoti uchun muhim vositadir. Islom bu borada chuqur tizimli yondashuvga ega. Ota-ona, maktab, madrasalar, jome masjidlar ilm tarqatishning asosiy maskanlari bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda musulmonlar ilmga e'tibor berib, zamonaviy fan va texnologiyalarni o'rganishda ham faol bo'lishlari lozim. Ayniqsa, yoshlar orasida tafakkur, tanqidiy fikrlash, texnologik savodxonlik, chet tillarni o'rganish kabi jihatlar ham islomiy qadriyatlar asosida yo'naltirilsa, ilm-fan bilan axloq uyg'unlashgan jamiyat vujudga keladi. Islom dini faqat ibodat va e'tiqodga asoslanmagan, balki mukammal axloqiy tizimni ham o'z ichiga olgan. Qur'oni Karimda Muhammad (s.a.v) haqida: *"Albatta, siz buyuk axloq egasiz"* (Qalam surasi, 4-oyat) — deb marhamat qilinadi [1]. Ushbu oyat Islomdagi axloqiy qadriyatlarning naqadar ulug'ligini ko'rsatadi. Rasuli Akram (s.a.v) odamlarni birinchi navbatda go'zal axloq orqali islomga da'vat qilganlar. Islomda ta'lim va axloq jamiyatni tartibga solishning asosiy vositalaridan biridir. Jamiyatda axloqni rivojlantirish, uning barqarorligi va ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi. O'rganilgan ilm, nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatni yaxshilashga qaratilgan bo'lishi kerak. Islomda ta'lim, nafaqat ma'lum bir sohada bilim olishni, balki o'zaro hurmat va mehnatsevarlikni ham o'rganishni o'z ichiga oladi. Axloqiy qadriyatlar, jamiyatda hamkorlik, do'stlik, adolat, va hurmatni ta'minlashga yordam beradi. Bu qadriyatlar jamiyatni yashashga arziydigan, barqaror va tinch muhitga aylantiradi. Ta'limning jamiyatdagi ahamiyati shundaki, ilm olish orqali insonlar o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yadilar. Shuningdek, ta'lim jamiyatdagi farovonlikka erishishning asosiy vositasidir. Odamlar bilimga ega bo'lgan sari, ular jamiyatdagi muammolarni hal qilishda yaxshiroq yondashuvlarni taklif qilishadi. Axloqiy tarbiya deganda, rostgo'ylik, poklik, sabr-toqat, halollik, kamtarlik, shukronalik, adolat, kechirimlilik kabi xulq-atvorlar tushuniladi. Shayx

Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning fikricha, bu fazilatlar nafaqat shaxsiy hayotda, balki jamiyatda ham eng muhim asoslardandir [3]. U kishi yozadilar: *"Axloq - iymonning bir qismidir. Iymoni to'liq bo'lmagan kishining axloqi ham to'liq bo'lmaydi"*. Islomda axloq – bu insonning ichki dunyosi, uning ijtimoiy munosabatlaridagi to'g'ri harakatlari va yuksak odobini ifodalovchi tushuncha. Islomda axloq nafaqat shaxsiy xulq-atvorni, balki jamiyatdagi o'zaro munosabatlarni ham o'z ichiga oladi.

Axloq, insonning boshqalarga, o'z oilasiga, jamiyatga va Yaratganga nisbatan bo'lgan mas'uliyatini bildiradi. Islomda axloqiy qadriyatlar, odob, halollik, sadoqat, adolat, rahm-shafqat kabi fazilatlarni rivojlantirishni talab qiladi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) axloqiy fazilatlar, odob-axloq va insoniyatga bo'lgan munosabatlarni o'rgatishda juda katta ahamiyat bergan. U, o'zining hayotida va hadislarida axloqiy xulqni har doim yuksaltirgan. "Eng yaxshi inson – bu axloqi eng yaxshi bo'lgan inson" degan. Islomda haqiqatni aytish, sabr qilish, yomonlikka qarshi turish, poklik, mehnatsevarlik kabi axloqiy fazilatlar muhimdir. Islomda axloq, insonning ichki dunyosini yuksaltirishni, uning ruhiy va ma'naviy kamolotini ta'minlashni nazarda tutadi. Islomda jamiyatda axloqiy munosabatlarning to'g'ri bo'lishi, barcha ijtimoiy guruhlar o'rtasida hurmat va adolatni saqlashga yordam beradi. Islom, jamiyatda yaxshi munosabatlar o'rnatish, yomonlikni yo'qotish, adolatni ta'minlash, haqiqatni izlashni o'z ichiga oladi. Shuning uchun axloqning yuksalishi, jamiyatning yaxshilanishi va barqarorligini ta'minlashga olib keladi. Bugungi globalashuv davrida axloqiy qadriyatlarning yemirilishi yoshlar orasida xavotirli tus olmoqda. Aynan shunday vaqtda Islom dini taklif qilayotgan axloqiy tarbiya modeli dolzarb ahamiyat kasb etadi. Islomda axloq har doim amal, ibodat, muomala, muhofaza, va odobning ajralmas qismi bo'lib kelgan. Go'zal axloqqa ega insonlar har qanday jamiyatda muhim rol o'ynaydi. Ular boshqalarga namuna bo'lishadi, yomon illatlardan yiroq yuradilar va insonlar orasida ishonch muhitini yaratadilar. Musulmonlar idorasi nashrlarida bu borada

quyidagi g'oya ilgari surilgan: *"Axloqiy inqiroz — bu ma'naviy inqirozning ildizidir. Jamiyatni asrash uchun avvalo inson axloqini mustahkamlash kerak"* [4]. Bu fikr hozirgi davr uchun o'ta muhimdir. Ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy madaniyat orqali tarqalayotgan yot g'oyalar, yoshlar orasida axloqiy buzqliklar, zo'ravonlik va befarqlikni kuchaytirmoqda. Shunday paytda musulmonlar o'z axloqiy tutumlarini Qur'on va Hadis asosida tiklashlari, o'zlarini tarbiyalashga intilishlari kerak. Islom dinida ilm va axloq bir-biridan ajralmas tushunchalardir. Ilmsiz axloq ko'r, axloqsiz ilm esa xavfli. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf bu haqda shunday deydilar: *"Ilmga amal qilinmasa, u yelinda yuk, tilida esa fojia bo'ladi"* [3]. Ilm va axloqning uyg'unligi musulmon shaxsini komil holatga yetkazadi. Islomda bunday shaxs *"insoni komil"* deb ataladi. Bu shaxs quyidagi fazilatlarga ega bo'ladi:

- 1 Allohdan qo'rqadi va taqvo egasidir;
- 2 Ilmli, adolatli va sabrli;
- 3 Halol mehnat qiladi;
- 4 Atrofdagilarga foyda yetkazadi;
- 5 Axloqan pok va muomalada yaxshi;
- 6 Jamiyatdagi har qanday fitna va jaholatga qarshi turadi.

Komil inson — bu Islomdagi ideal shaxsiyatdir. U faqat ibodatda emas, balki muomalada, mehnatda, so'zida va fikrida ham pok bo'ladi. O'zbekiston musulmonlari idorasi tomonidan chop etilgan *"Komil inson tarbiyasi"* kitobida bu tushuncha quyidagicha yoritilgan: *"Komil inson — bu qalbi pok, ilmi keng, axloqi yuksak, maqsadi sof bo'lgan shaxsdir"* [5]. Islomda axloq, faqat tashqi xulq-atvor bilan cheklanmaydi, balki ruxiy va ma'naviy jihatlar bilan ham bog'liq. Insonning ichki dunyosi, uning to'g'ri yo'lda bo'lishi, sabr-toqatli, halol, pok, samimiy bo'lishi Islomda eng katta qadriyatdir. Ta'lim jarayonida faqat ilm olish emas, balki ruxiy va ma'naviy yuksalish ham o'rgatiladi. Ruxiy tarbiya, Islomda, nafaqat

axloqiy jihatdan, balki dunyoqarashning rivojlanishi, haqqoniylik va sadoqatni o'zlashtirishga qaratilgan. Ma'naviy tarbiya orqali, insonlar o'zining ichki dunyosini poklaydi, axloqiy fazilatlarni yuksaltiradi, ularni amalda qo'llaydi. Ruxiy tarbiyaning ahamiyati shundaki, u insonni jamiyatda o'zining haqiqiy o'rnini topishga yordam beradi va uni ma'naviy jihatdan barqaror qiladi. Shuningdek, Islomda ruxiy va ma'naviy yuksalishning asosiy manbalaridan biri, Qur'oni Karimni o'qish va tushunishdir. Qur'on insonni ma'naviy jihatdan to'g'ri yo'ldan boshlab, axloqiy jihatdan mukammallashtirishga xizmat qiladi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) hadislarida ham ruxiy tarbiyaning ahamiyatini ta'kidlagan. Masalan, "Agar sizlarning biringizning yuragida poklik bo'lsa, u butun badanning pokligini ta'minlaydi," degan hadis, axloqiy va ruxiy poklikning ahamiyatini ko'rsatadi. Islomda ta'lim va axloq bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Ta'lim olish faqat ilm olishni nazarda tutmaydi, balki axloqiy qadriyatlarni o'rganishni ham o'z ichiga oladi. Islomda axloqni rivojlantirish, ta'lim olish jarayonida amalga oshiriladi. Ta'lim olish, insonni nafaqat ilimli, balki axloqan to'g'ri, adolatli, halol va odobli qilishga xizmat qiladi. Islomda ta'lim va axloq o'rtasidagi bog'liqlik, har bir musulmonning hayotida axloqiy yuksalishni ta'minlashga yordam beradi. Islomda ta'lim olish jarayonida axloqiy qadriyatlar, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hurmat, adolat, sabr, sadoqat kabi fazilatlarni rivojlantirish kerak. Ta'lim olishda faqat ilmni o'rganish emas, balki uning amaliyotini, axloqiy jihatdan to'g'ri bo'lishni ham ta'minlash muhimdir. Bu, ta'limni muvaffaqiyatli olish uchun zarur shartlardan biridir. Ta'limni olish va undan foydalangan holda axloqiy mas'uliyatlarni bajarmoq, jamiyatni yuksaltirishga, adolatni ta'minlashga, yomonlikka qarshi turishga yordam beradi. Islomda o'rganilgan ilmni amalda qo'llash juda muhim hisoblanadi. Bilim olish faqat nazariy jihatdan emas, balki hayotda ham foydalanish uchun zarur. Ta'lim olish jarayonida insonlarga bilimni qanday qo'llashni, o'z hayotida qanday ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirishni o'rgatish kerak. Shu bilan birga, Islomda ilmni

boshqalar bilan bo'lishish, ularga yordam berish ham katta fazilat hisoblanadi. Ta'limni amalda qo'llash orqali, insonlar jamiyatda yaxshilikni targ'ib qiladi. Islomda ilmni faqat o'z manfaatlari uchun emas, balki jamiyatning farovonligi uchun ishlatish talab qilinadi. Masalan, ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishi orqali, musulmonlar o'z jamiyatini ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda rivojlantirishi mumkin. Islomda ta'limni amaliyotga tatbiq etish, jamiyatda adolatni, tinchlikni, xavfsizlikni ta'minlashga yordam beradi. Islom.uz saytida e'lon qilingan maqolalarda ham bu fikr tasdiqlanadi. "Ilmning fazilati" nomli maqolada yozilishicha, ilm faqat sinovlar va diplomlar uchun emas, balki hayotga nur olib kirish vositasi sifatida baholanishi kerak [6]. Yoshlar orasida ilm va axloq uyg'unligini shakllantirish bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biridir. Ularni faqat ilm bilan emas, axloqiy mas'uliyat bilan ham tarbiyalash orqali sog'lom jamiyatga erishamiz. Islom dini ta'lim va axloqni inson hayotining ikki asosiy ustuniga aylantirgan. Qur'oni Karim va Hadislar asosida bu ikki qadriyat musulmon hayotining ajralmas qismidir. Ilm nur bo'lsa, axloq uni yo'naltiruvchi mezondir.

Bugungi globallashuv davrida musulmonlar ilm-fan rivojidan orqada qolmasligi, shu bilan birga axloqiy qadriyatlarni yo'qotmasliklari lozim. Islomda ta'lim va axloq, insonning ma'naviy va axloqiy rivojlanishi uchun muhim asoslar hisoblanadi. Ta'lim olish va axloqni rivojlantirish, insonning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlash, uning hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Islomda ta'lim nafaqat ilm olishni, balki axloqiy qadriyatlarni ham o'rganishni talab qiladi. Islomda ta'lim va axloqning o'zaro aloqasi, musulmonlarning jamiyatda o'z o'rnini to'g'ri belgilashga, ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi. Islomda ta'lim va axloq bir-birini to'ldiruvchi va bir-biriga ta'sir etuvchi jarayonlardir. Ta'lim faqat ilm olishni emas, balki axloqiy qadriyatlarni ham o'z ichiga oladi. Islomda ta'limning yuksalishi, insonni nafaqat bilimli, balki axloqan to'g'ri, odobli va ma'naviy kamolotga erishgan shaxsga aylantiradi. Axloq esa jamiyatda yaxshilik,

adolat va tinchlikni ta'minlashga yordam beradi. Ta'lim va axloq o'rtasidagi o'zaro aloqalar, Islomda komil insonni tarbiyalashning asosiy yo'nalishidir. Shu sababli, har bir musulmon o'z hayotida ta'limni va axloqni uyg'unlashtirishga harakat qilishi kerak. Yosh avlodga diniy va dunyoviy bilimlar berish, axloqiy tarbiyani chuqurlashtirish orqali jamiyatni komillikka yetaklash mumkin. Komil insonlar esa — komil jamiyatning asosidir. Axloqiy jihatdan yetuk, bilimli, tafakkurli shaxslar har qanday ijtimoiy muammolarga hal qiluvchi kuch sifatida qaraladi. Islom dini ana shunday komil insonni tarbiyalashga da'vat etadi. Har bir musulmon Allohga yaqin bo'lishni istasa, avvalo ilm olishga va uni axloq bilan bezashga intilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur'oni Karim. Al-Alaq surasi, 1-oyat; Qalam surasi, 4-oyat.
2. Imom Buxoriy. *Al-Jomi' as-Sahih*, Kitob al-Adab, bob 27.
3. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. *Iymon*, 2-kitob, Toshkent: Hilol-nashr, 2015.
4. O'zbekiston musulmonlari idorasi. *Islomda axloqiy tarbiya*, Toshkent: Movarounnahr, 2020.
5. O'zbekiston musulmonlari idorasi. *Komil inson tarbiyasi*, Toshkent: Movarounnahr, 2019.
6. islom.uz — "Ilmning fazilati" maqolasi, 2022-yil, 5-mart.
<https://islom.uz/maqola/ilm-haqida>